

5. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія / В.О. Татенко. – К.: Міленіум, 2017. – 184 с.

6. Ткаченко О. Психолог на війні та після... (нарративні матеріали). Навчально-методичний посібник / О. Ткаченко. – Київ: ЦП «КОМПРИНТ», 2017. – 176 с.

7. Tedeschi R.G., Calhoun, L.G. (1996). The Posttraumatic Growth Inventory: Measuring the Positive

Legacy of Trauma // Journal of Traumatic Stress. – V. 9. – P. 455-471.

8. Tedeshi, R.G., & Calhoun, L.G. Posttraumatic Growth: Conceptual Foundation and Empirical Evidence / Psychological Inquiry, 2004. Vol. 15. No 1. – P. 1-18.

9. Zipf G.K. Human Behavior and the Principle of Least Effort. – Addison-Wesley Press, 1949. – 484-490 с. – 573 с.

10. Pecypc https://miratext.ru/seo_analiz_text.

УДК 159.98

СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТІ

Харченко С.В., к. психол. н., доцент,
професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківський національний університет внутрішніх справ

В статті узагальнено сучасні уявлення щодо соціального інтелекту особистості та його структури. Описано авторську концепцію структури соціального інтелекту. Визначено чинники, які впливають на формування здібностей соціального інтелекту. Наведено когнітивні ресурси та здібності соціального інтелекту. Вказані сфери, на які впливає соціальний інтелект.

Ключові слова: соціальний інтелект, когнітивні ресурси, здібності соціального інтелекту.

В статье обобщены современные представления о социальном интеллекте личности и его структуре. Описана авторская концепция структуры социального интеллекта. Определены факторы, влияющие на формирование способностей социального интеллекта. Представлены когнитивные ресурсы и способности социального интеллекта. Обозначены сферы, на которые влияют способности социального интеллекта.

Ключевые слова: социальный интеллект, когнитивные ресурсы, способности социального интеллекта.

Kharchenko S.V. STRUCTURE OF SOCIAL INTELLIGENCE OF PERSONALITY

The article summarizes contemporary ideas about understanding of social intelligence personality and its structure. The author's conception of the structure of social intelligence is described. Identified factors, that influence the formation of social intelligence abilities. The cognitive resources and abilities of social intelligence are given. It is presented the main spheres influenced by social intelligence.

Key words: social intelligence, cognitive resources, ability social intelligence.

Постановка проблеми. Термін «соціальний інтелект» використовується вченими понад 90 років, але його визначення, розуміння основних складових залишається дискусійним.

Соціальний інтелект є міждисциплінарним поняттям та активно вивчається не тільки в психології, а і в педагогіці (В.А. Генкіна, І.Ю. Ісаєва, А.О. Куракіна, Я.І. Михайлова, М.В. Оданович, Н.В. Рублева, В.П. Сморгчова, І.В. Харитонов та ін.), соціології (В.Ф. Анурін, Ю.М. Канигін, В.В. Кохан, Дж. Ф. Кілстром, Н. Кантор), філософії (А.Н. Малахов, Г.П. Отоцький, Д.А. Ростових та ін.).

У психологічній науці соціальний інтелект найбільш інтенсивно досліджується на межі загальної та соціальної психології. До загальної психології вчені тяжіють у зв'язку з акцентом у цьому понятті на слові «інте-

лект». Базовим компонентом у соціальному інтелекту в цьому сенсі можна вважати здатність суб'єкта до конструювання образу соціальної реальності та розумової поведінки. Водночас площина міжособистісної взаємодії належить до сфери уваги саме соціальної психології.

У соціальній психології існує ціла низка понять, які змістовно пов'язані з поняттям «соціальний інтелект»: «міжособистісне сприйняття» (О.О. Бодальов, А.В. Березіна, Є.В. Грачикова та ін.), «міжособистісне пізнання» (В. М. Писаренко, Н.А. Рощенська, А.В. Сорін та ін.), «соціальне мислення» (К.О. Абульханова-Славська та ін.), «соціальне пізнання» (Г.М. Андрєєва, І.В. Харитонов та ін.), «комунікативна компетентність» (І.Р. Алтуніна, Н.А. Аминов, А.А. Кидрон, Е.В. Коблянська, Г.В. Попова та ін.), «соціальна компетентність»

(Ю.М. Жуков, Л.А. Петровська, О.К. Тихомиров, О.А. Чиркова та ін.), «соціально-комунікативна компетентність» (Е.Ф. Зеєр та ін.), «соціальна обдарованість» (І.В. Івенських та ін.), «комунікативна культура» (О.Є. Козлова та ін.), «інтуїтивна атрибуція» (В.О. Дмитрієва та ін.), «соціокогнітивний конфлікт» (А.-Н. Перре-Клермон та ін.).

Зміст цих понять частково перетинається між собою та змістом соціального інтелекту. Так, наприклад, О.О. Капустіна соціальний інтелект розглядає як частину, засіб і результат розвитку комунікативної компетентності. О.О. Федорова вважає соціальний інтелект засобом пізнання соціальної дійсності, а соціальну компетентність продуктом, результатом цього пізнання. На думку С.В. Карсканової, рівень розвитку соціального інтелекту обумовлює переважно вираженість шести компонентів комунікативної компетентності. Ми поділяємо думку К.С. Саутіної, Ж.А. Максименко, О.І. Комкової, С.С. Астрейко про те, що соціальний інтелект є когнітивною основою для формування і прояву комунікативної успішності і комунікативної компетентності. Соціальний інтелект є важливою складовою спілкування, професійної діяльності, успішної соціальної адаптації тощо, але не можна не погодитися з думкою Д.В. Ушакова, який вважав, що соціальний інтелект «становить лише один з компонентів соціальних вмінь і компетентності, а не вичерпує їх» [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважна більшість учених використовує поняття «здібність» щодо визначення сутності соціального інтелекту: специфічна пізнавальна здібність, яка необхідна для успішної взаємодії з людьми (Е. Торндайк); система інтелектуальних здібностей пов'язаних з пізнанням поведінкової інформації (Дж. Гілфорд); особлива здібність правильно судити про людей, прогнозувати їхню поведінку і забезпечувати адекватне пристосування в міжособистісних взаємодіях (Г. Олпорт); здібність до розуміння й оперування інформацією про відносини людей і груп (М.Г. Некрасова); особлива здібність людини, яка пов'язана з умінням творчо мислити і творчо підходити до вирішення проблемних ситуацій в ході спілкування з соціальним оточенням (Н.І. Булка); багатокомпонентна здібність, в основі якої лежать базові здібності, що виявляються в ході соціальної взаємодії та міжособистісних стосунків (К.С. Саутіна); багатокомпонентна здібність розпізнавати неоднозначні сигнали й умови соціального середовища (А.М. Молокостова); інтегральна інтелектуальна здібність, що забезпечує успішність

спілкування і соціальної адаптації, здатність прогнозувати поведінку, розпізнавати наміри, почуття й емоційні стани людини, вербальну і невербальну експресію (О.С. Михайлова); багатокомпонентна здібність розпізнавати неоднозначні сигнали й умови соціального середовища (А. М. Молокостова); інтегральна інтелектуальна здібність, що визначає успішність спілкування, соціальну адаптацію та соціалізацію, об'єднує і регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів (О.Б. Хлебодарова).

О.Б. Чеснокова визначила соціальний інтелект як здібність орієнтуватися на істотні характеристики комунікативної ситуації, недоступні безпосередньому спостереженню (на психічну активність – думки, почуття, наміри; причини взаємообумовленої поведінки в міжособистісній ситуації і соціальні позиції в системі стосунків) і здатність на основі цього орієнтування намічати можливі способи опосередкованого досягнення своїх або спільних цілей в умовах, коли прямі способи її досягнення неможливі [7, с. 35].

На думку Д.В. Ушакова, соціальний інтелект – особистісна риса, яка визначає успішність соціальної взаємодії. Соціальний інтелект – це здатність до пізнання соціальних явищ, яка складає лише один із компонентів соціальних умінь і компетентності [5].

Дж. Ф. Кілстром та Н. Кантор визначили соціальний інтелект частиною великого «репертуару» знань, за допомогою яких людина намагається вирішувати практичні проблеми, що виникають у фізичному і соціальному світі.

На нашу думку, соціальний інтелект є системою спеціальних інтелектуальних здібностей особистості, які забезпечують адекватне відображення суб'єктом ситуації міжособистісної (внутрішньогрупової) взаємодії в динаміці розгортання з урахуванням сторонніх ситуаційних впливів, в тому числі й власного впливу.

Вчені намагалися не тільки дати визначення поняття «соціальний інтелект», але й описати його складові. На розуміння структури соціального інтелекту в сучасній психологічній науці найбільшою мірою, на нашу думку, вплинули концепції Дж. Гілфорда, Дж. Ф. Кілстром та Н. Кантор, С. Вейс. Наведемо їх у загальному вигляді.

Дж. Гілфорд зосередив свої дослідження на пізнанні поведінки, яка включає шість факторів:

1. Пізнання елементів поведінки – здатність виділяти з контексту вербальну і невербальну експресію поведінки.

2. Пізнання класів поведінки – здатність розпізнавати загальні властивості у певному потоці експресивної або ситуативної інформації про поведінку.

3. Пізнання відносин поведінки – здатність розуміти відносини, які існують між одиницями інформації про поведінку.

4. Пізнання систем поведінки – здатність розуміти логіку розвитку цілісних ситуацій взаємодії людей, зміст їхньої поведінки в цих ситуаціях.

5. Пізнання перетворень поведінки – здатність розуміти зміни значення подібної поведінки (вербального або невербального) у різних ситуаційних контекстах.

6. Пізнання результатів поведінки – здатність передбачати наслідки поведінки, виходячи з наявної інформації [4].

У моделі соціального інтелекту за Дж. Ф. Кілстромом і Н. Кантор провідне місце займають декларативні та процедурні знання. Структура декларативного знання в інтерпретації Т. В. Філіповської виглядає так:

– основна частина – концептуальне знання людини про соціальний світ;

– контекстна частина – автобіографічна пам'ять [6].

До автобіографічної пам'яті належать: спогади про власні дії людини і досвід, набутий у результаті цього; знання про дії і досвід конкретних інших людей; знання про події, які сталися у зв'язку з конкретними ситуаціями.

Процесуальний «репертуар» соціального інтелекту складається з:

– основної частини – тлумачення правил для реалізації соціального досвіду, який спрямовано на стимулювання соціальних категорій: встановлення причинності; виявлення чужих поведінкових настанов; виявлення чужих емоційних станів; формування суджень про можливості, права і відповідальність; вирішення когнітивного дисонансу; кодування та актуалізація спогадів про власну поведінку і поведінку інших людей; пророкування майбутніх подій; перевірки гіпотез про соціальні судження;

– контекстна частина – алгоритмічні за природою процедури, прийняті без особливих пізнавальних зусиль з боку особи («автоматичні» пізнавальні і моторні навички, плани дії, пов'язані з первинними вітальними потребами); евристичні процедури, які прийняті свідомо (усвідомлені пізнавальні і моторні навички, плани дій).

Модель продуктивності соціального інтелекту С. Вейс представлена когнітивними вимогами: соціальне розуміння, соціальна пам'ять, соціальне сприйняття, соціальна креативність, соціальні знання [7]. Соці-

альне розуміння, на думку автора, включає когнітивні операції, вимагає від людей розуміння або інтерпретації соціальних стимулів на тлі певної соціальної ситуації (наприклад, правильно зрозуміти, що людина хоче висловити), виключає найбільш початкові когнітивні функції розпізнавання, тобто сприйняття соціальних стимулів (іншими словами, соціальні перцептивні здібності). Соціальна пам'ять – збереження та використання об'єктивно наданої соціальної інформації, яка може відрізнитися за складністю (наприклад, пам'ять для імен та обличчя, правила етикету тощо). Соціальне сприйняття – сприйняття відповідних подразників (наприклад, посмішка людини), здатність швидко сприймати соціально значущу інформацію в більш-менш складних ситуаціях. Соціальне сприйняття відокремлене С. Вейс від соціального розуміння, тому що сприймати можна лише відкриту поведінку. Соціальна творчість – здатність уявляти можливі результати поведінки або створити впізнавані категорії поведінкових актів. Соціально-пізнавальна гнучкість – вільне уявлення можливих інтерпретацій соціальної ситуації. Соціальні знання, як підкреслює С. Вейс, залежать від досвіду особистості, навчального та культурного середовища тощо. Кожна сім'я, культура або нація мають свої соціальні стандарти, різноманітний соціальний зміст викладається як «правильне» знання, тому про те, що правильно можна судити лише, виходячи з сучасних соціальних контекстів та соціальної групи.

А.Л. Южанінова розглядала соціальний інтелект у трьох вимірах: соціально-перцептивні здібності, соціальна уява та соціальні техніки спілкування. Е.З. Івашкевич вважає, що соціальний інтелект має три підструктури: когнітивну, мнемічну та емпатійну [1]. В.М. Куніцина виділила наступні аспекти соціального інтелекту: комунікативно-особистісний потенціал; характеристики самосвідомості; соціальна перцепція, соціальне мислення, здатність розуміти та моделювати соціальні явища, розуміти людей та мотиви їхніх дій; енергетичні характеристики [3, с.469]. О.В. Луньова описала наступні *підструктури* соціального інтелекту: конструювання уявлень про комунікативній взаємодії, проектування поведінки в комунікативній взаємодії (створення сценаріїв), управління комунікативною взаємодією [2].

У низці моделей соціального інтелекту вченими (І.Ф. Башаров, О.І. Савенков, К.С. Саутіна, О.О. Федорова, О.Б. Хлебарова) пропонується виділити три групи його критеріїв: когнітивний, емоційний і

поведінковий (або комунікативно-поведінковий, або комунікативно-організаційний).

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування та представлення авторського розуміння структури соціального інтелекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. М. Мілковські (2016) слушно зауважив, що розуміння таких складних явищ як соціальний інтелект вимагає «багаторівневих моделей, що працюють на декількох тимчасових масштабах», та міждисциплінарного підходу. Нами соціальний інтелект розглядався як змінна в процесі онтогенетичного розвитку психічна реальність, яка значним чином залежить від внутрішніх та зовнішніх умов формування та прояву. Запропонована нами структура соціального інтелекту містить когнітивні ресурси та провідні здібності, в ній визначені основні сфери, на які впливають здібності соціального інтелекту особистості (табл. 1).

На нашу думку, формування соціального інтелекту відбувається у індивіда, який має певні особливості психічної діяльності (зумовлені станом його здоров'я, властивостями нервової системи, особливостями сприйняття та обробки інформації, статтю, віком тощо) та розглядали їх як природні чинники, що впливають на розвиток складових соціального інтелекту.

На особливості розвитку соціального інтелекту впливає досвід особистості взаємодії з соціальним світом, через який діють чинники соціального середовища (інтенсивність та насиченість спілкування, умови виховання, соціорегіональні, етнокультурні та релігійні умови життя людини, ЗМІ, електронні засоби спілкування, рівень та якість освіти, професійна діяльність, мистецтво, спеціальні техніки розвитку здібностей соціального інтелекту тощо).

На перетині зовнішніх та внутрішніх чинників, які впливають на формування соціального інтелекту особистості знаходиться саморозвиток, який є внутрішнім за своєю сутністю, але відбувається із залученням зовнішніх ресурсів. Слід зазначити, що зовнішні чинники не тільки впливають на формування соціального інтелекту, але багато в чому обумовлюють його функціонування: ситуація міжособистісної взаємодії має певну динаміку в часі; умови протікання контакту (конфлікт, підпорядкування тощо); на процес спілкування в групі впливають вже закономірності існування та діяльності групи (групова динаміка, груповий тиск тощо). На нашу думку, ефективність «функціонування» соціального інтелекту особистості знижується зі збільшенням кількості задіяних у груповій взаємодії осіб.

Виділені когнітивні компоненти або ресурси (соціальне сприйняття, соціальна пам'ять (події особистого досвіду та соціальні знання), емоційні переживання та почуття, соціальне мислення, соціальне прогнозування (антиципація), соціальна інтуїція, соціальна гнучкість, рефлексія соціального інтелекту ґрунтуються перш за все на роботах С. Вейс, але стали вже традиційними в роботах щодо соціального інтелекту (Н.В. Альохіна, І.Ф. Баширов, О.І. Савенков, К.С. Саутіна та інші).

Зазначимо певні особливості сенсу, який вкладався в нашій моделі. Соціальне сприйняття – це безпосередній процес відображення суб'єктом об'єктів взаємодії в динаміці. Зрозуміло, що на адекватність соціального сприйняття діють обмеження, пов'язані з розподілом уваги та порогами відчуття. Так, чим більше суб'єктів бере участь у процесі взаємодії, чим більш сенсорно та емоційним забарвленим він є, тим менш ефективним стає відображення суб'єктом, нижча вірогідність для нього звернути увагу та розпізнати значущі сигнали. На нашу думку, недоцільно виділяти окремими складовими соціальну пам'ять та соціальні знання, тому що знання входять у зміст пам'яті людини. Зрозуміло, що особистий досвід є обмеженим за обсягом та суб'єктивним, пристрасним у тій частині, яка пов'язана з безпосередньою участю суб'єкта в певних взаєминах, та може викривлювати розуміння особою певної соціальної ситуації. Зазначимо, що до соціальних знань належать знання про норми та правила поведінки, досвід інших людей, який був інтеріоризований суб'єктом у процесі соціалізації. Емоційні переживання виконують функцію до когнітивної оцінки ситуації; разом з почуттям можуть забарвлювати процес відображення суб'єктом соціальних об'єктів, надаючи більшу увагу певним аспектам (наприклад, здивування) та відволікаючи її від інших (наприклад, під впливом роздратування, відрази, гніву). Під соціальним мисленням нами розуміється перш за все процес вирішення соціальних завдань, який відбувається за допомогою аналізу, узагальнення тощо. Соціальне прогнозування нами було винесене як окремий когнітивний ресурс у зв'язку з тим, що перетин соціальної ситуації має дуже імовірнісний характер, при цьому вірогідність її розгортання часто вирішується безпосередньо в процесі взаємодії таким чином, який не планувався та навіть не передбачався до її початку, а передумови взаємодії були не лінійними, а комплексними. Для успішного соціального прогнозування важливим є розвинута у суб'єкта соціальна інтуїція, яка сприяє прийняттю вдалих рішень у ситуації невизна-

ченості. Соціальна гнучкість розуміється близько до дивергентного мислення за Дж. Гілфордом, людині необхідно враховувати множинність причин поведінки учасників соціальної взаємодії, значну варіативність її протікання та інтерпретації її учасниками в подальшому. Рефлексія нами розуміється як процес, що має забезпечити розуміння суб'єктом власного внеску в ситуації взаємодії.

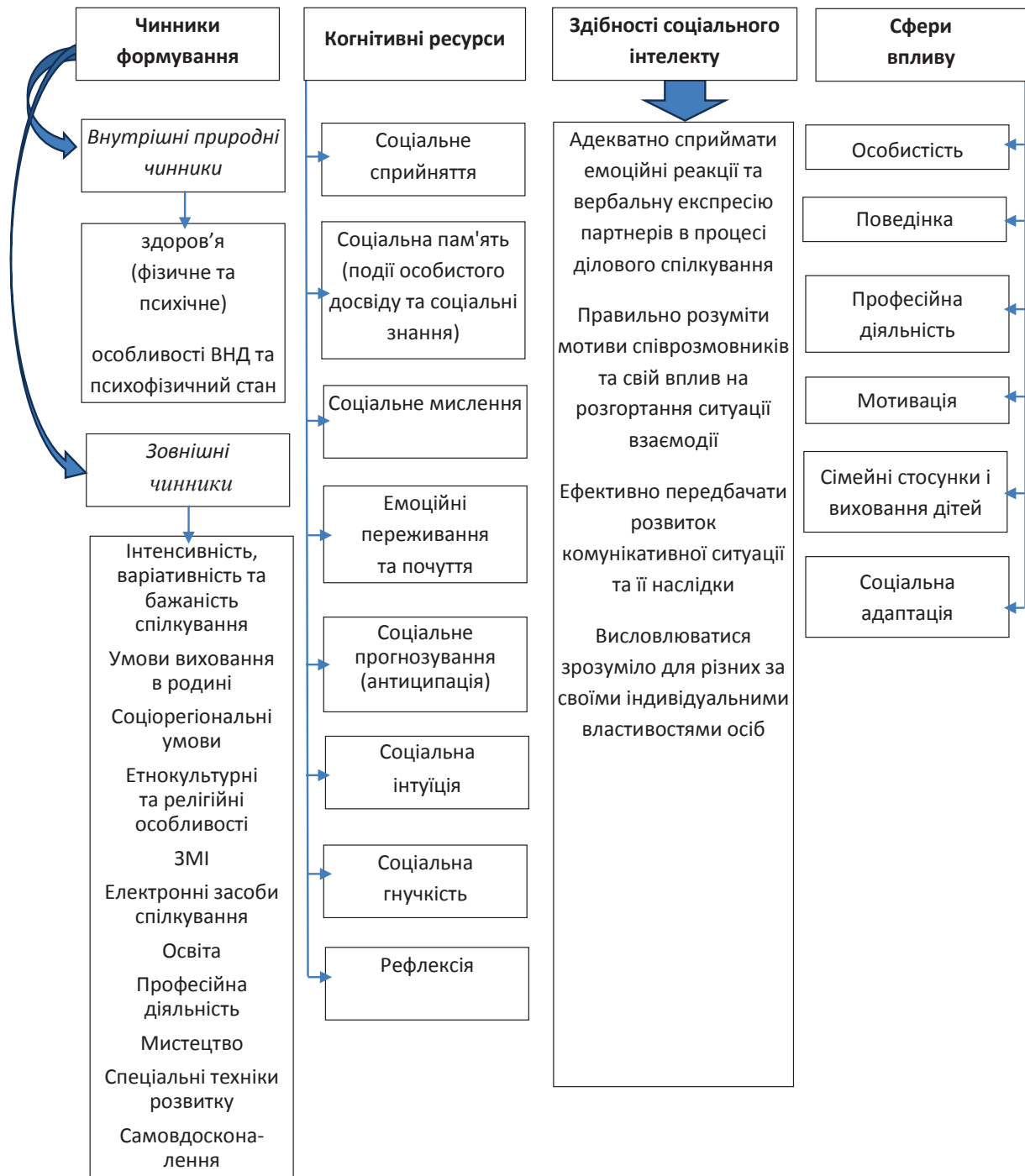
Безпосередньо до здібностей соціального інтелекту, на нашу думку, належать: здібність адекватно сприймати емоційні

реакції та вербальну експресію партнерів у процесі ділового спілкування; правильно розуміти мотиви співрозмовників та свій вплив на розгортання ситуації взаємодії; ефективно передбачати розвиток та наслідки комунікативної ситуації, правильно розуміти свій вплив на розгортання ситуації взаємодії; висловлюватися зрозуміло для різних за своїми індивідуальними властивостями осіб.

На нашу думку, вплив соціального інтелекту на життєдіяльність людини є значним.

Таблиця 1

Структура соціального інтелекту

Здібності соціального інтелекту певним чином впливають на інші складові особистості. Результати емпіричних досліджень свідчать про взаємозв'язок здібностей соціального інтелекту з рівнем домагань, інтернальним локус контролю, суверенністю психологічного простору, творчою спрямованістю та прагненням отримувати знання про навколишній світ, зі складовими прагнення самоактуалізації тощо. Здібності соціального інтелекту певним чином визначають особливості поведінки: особи з розвинутим соціальним інтелектом здебільшого раціонально реагують на проблемні ситуації, тверезо їх оцінюють, вони неконформні, самостійні, швидко реагують на ситуацію, що змінюється, не схильні до агресивної поведінки, не прагнуть пристосовуватися або уникати конфліктів, брати на себе чужі обов'язки, допомагати оточуючим, тісно співпрацювати. Розвинутий соціальний інтелект пов'язаний зі задоволенням людини від професійної діяльності. При розвинутому соціальному інтелекті у людини більш адекватне сприйняття шлюбних стосунків та менша кількість вимог щодо партнера.

Висновки із проведеного дослідження. Соціальний інтелект, на нашу думку, є системою спеціальних інтелектуальних здібностей особистості, які забезпечують адекватне відображення суб'єктом ситуації міжособистісної (внутрішньогрупової) взаємодії в динаміці розгортання з урахуванням сторонніх ситуаційних впливів.

Запропонована нами структура соціального інтелекту містить когнітивні ресурси та провідні здібності. В структурі зазначені

умови формування здібностей соціального інтелекту та основні сфери, на які він впливає.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Івашкевич Е.З. Комплексний підхід до визначення структури соціального інтелекту педагога. Проблеми сучасної психології. 2016. Вип. 34. С. 129 – 142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2016_34_13
2. Куницяна В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. Учебник для вузов. СПб.: Питер, 2001. 319 с.
3. Лунова О.В. Концепция социального интеллекта личности. Знание. Понимание. Умение. 2012, № 2. С. 46-51.
4. Михайлова (Алешина) Е.С. Тест Дж. Гилфорда и М. Салливена. Диагностика социального интеллекта. Руководство пользователя. СПб.: ГП «Иматон», 2001. – 51 с.
5. Социальный интеллект: Теория, измерение, исследование / Под ред. Д.В. Ушакова, Д.В. Люсина. М.: ИП РАН, 2004.
6. Филиповская Т.В. Знание и социальный интеллект: социологический подход к осмыслению взаимосвязи. Известия Уральского государственного экономического университета. 2012. № 6(44). С. 5–9. URL: <http://izvestia.usue.ru/download/44.pdf>
7. Чеснокова О.Б. Возрастной подход к исследованию социального интеллекта у детей. Вопросы психологии. 2005. № 6. – С. 35-45.
8. Weis S. Theory and Measurement of Social Intelligence as a Cognitive Performance Construct: Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Doktor der Philosophie. 2008. 393 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/27458405_Theory_and_Measurement_of_Social_Intelligence_as_a_Cognitive_Performance_Construct.